

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА-МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

НАМАНГАН МУҲАНДИСЛИК-ПЕДАГОГИКА
ИНСТИТУТИ

КАСБ ТАЪЛИМИ ФАКУЛЬТЕТИ

МОЛИЯ ВА СОЛИҚЛАР ФАНИДАН

РЕФЕРАТ

МАВЗУ: ҲАЗНАЧИЛИК ҲАОЛИЯТИНИНГ НАЗАРИЙ
АСОСЛАРИ

Бажарди: 4-КТИ-13 гуруҳ талабаси
Шахобиддинов Сарвар

Наманган 2015

1. Ғазначиликнинг фаолиятининг моҳияти ва зарурлиги

Мамлакатимизда бюджет тизимини ислоҳ қилишнинг ўзига хос энг асосий хусусиятлари ғазначилик тизимининг ташкил этилишида намоён бўлди. Мамлакатимизда бозор муносабатлар ривожланиши шароитида бюджет тизимнинг ғазначилик тизимини жорий этишда бюджет тизимини ислоҳ қилиш объектив зарурати сифатида намоён бўлди.

Айни пайтда ғазначилик тизимига ўтишгача бўлган даврда бюджет ижроси жараёни икки босқични ўз ичига олади: бюджет тушумларини тақсимлаш ва бюджет маблағларини давлат бюджети маблағларини олувчилар ҳисоб рақамларига ўтказиш. Давлат бюджети маблағларининг кейинги тақдири бутунлай фойдаланувчиларнинг ихтиёрига боғлиқ. Давлат бюджети маблағларидан самарали ва оқилона фойдаланилишини эса бухгалтерия ҳисоботи орқали текшириш мумкин, аммо ушбу ҳисоботнинг ўзи кейинги қабул қилинган халқаро стандартларга мослаштирилиши лозим.

Хусусан, 2006 йил бошига келиб бюджет ташкилотларининг банклардаги ҳисоб рақамлари 110 мингдан ошиб кетди. Уларнинг 70 фоизи тижорат банкларига очилганини ҳисобга олсак, пул маблағлари мониторингини ўтказишнинг имкони йўқлиги яққол кўринади¹. Бундай шароитда, яъни ҳисоб рақамларининг сони кўп бўлиб, улар турли банклар бўйлаб «тарқалиб» кетганда, давлат бюджети маблағларини самарали бошқаришнинг, бошқача айтганда, уларнинг биринчи навбатда долзарб мақсадларда фойдаланилишини назорат қилиш деярли мумкин эмас. Ғазначилик тизимини жорий қилмасдан давлат бюджети маблағлари мониторингини ўтказиш ва самарали бошқаришни таъминлашнинг имкони ҳам, механизмлари ҳам ва хаттоки асослари ҳам йўқ. Бозор ўзгаришларини жадаллаштириш ҳамда мамлакатда ижтимоийиқтисодий муносабатларни либераллаштириш шароитида «Давлат бюджетининг ғазна ижроси тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилиниши билан давлат бюджетининг

¹ Ҳайдаров М., Эшназаров Т. Ғазначилик тизимининг аҳамияти. Солиқ солиш ва бухгалтерия ҳисоби. 2007 йил 1 сон, 19 бет.

ғазначилик ижроси тизимиға ўтиш вазифаси Ўзбекистонда усгувор аҳамият касб этди.

Ғазначилик тизими давлат молиясини самарали бошқариш учун ҳам, ундан оқилона фойдаланилиши устидан қатъий назоратни таъминлаш учун ҳам замин яратади. Буни эса қуйидагича изоҳлаш мумкин: биринчидан, ғазначилик давлат бюджетининг ижроси жараёнида юзага келадиган даромад ва харажатларни ўз ҳисобварақларида жамлайди. Иккита қарамақарши молиявий оқимларнинг битта органда жамланиши ушбу жараённи сезиларли даражада тезлаштиради. Маблағларнинг Ягона Ғазна ҳисобварағига солиқ ва солиқ бўлмаган даромадлар кўринишида келиб тушиши молиявий ресурсларни оператив бошқариш ва давлат бюджети харажатларини ўз вақтида тулаш учун барқарор база яратади.

Иккинчидан, дастлабки назоратни амалга ошириш учун шароит юзага келади. Яъни давлат бюджетининг мақсадли ва тўғри фойдаланилиши кейинги назорат ўрнатиш орқали амалга оширилмайди, бюджет маблағлари кўзда тутилмаган мақсадлар учун ажратилмайди. Ғазначилик эса мазкур вазифани амалий бажаришга анча яқинлашди. Давлат бюджетининг ғазна ижроси тўғрисидаги қонун кучга кириши билан ғазначилик органларининг ҳисоб регистрларида барча бюджет маблағларини олувчиларнинг шахсий ҳисоб рақамлари босқичма босқич очилади. Тегишлича, бюджет маблағларини олувчиларнинг бошқа банк муассасаларидаги ҳисоб рақамлари ёпилади.

Давлат бюджетининг ғазна ижроси тизимининг жорий қилиниши бюджет маблағлари олувчиларини ғазначилик ҳукмронлигига боғлаб қўймайди, балки давлат бюджети маблағларининг бюджет интизомига қатъий риоя қилган ҳолда сарфланишини таъминлайди холос. Яъни муассаса ва ташкилотлар бюджет маблағларини олувчилар ўзларига ажратилган маблағларни фақат бюджетда кўзда тутилган, бюджет маблағларидан фойдаланувчиларнинг харажатлар сметасига киритилган ва молия органларида рўйхатга олинган мақсадларда фойдаланиши мумкин.

Давлат бюджети ижросининг йиллик режасига давлат бюджети ижроси масалалари билан шуғулланувчи барча органлар учун бажариладиган ишлар рўйхати (ҳафта ва кунларга ажратилиб) ёзиб қўйилади. Бундан кўзланган асосий мақсад мамлакатнинг солиқбюджет сиёсатини белгиловчи орган ҳисобланган Молия вазирлигининг ҳамда унинг бўлинмаси бюджетнинг ижросини таъминловчи ва мазкур сиёсатни амалга оширувчи Ҳазначиликнинг ваколатларини чеклашдир. Ҳазначилик бюджет ассигнацияларини бошқариш ҳуқуқига эга эмас, бу борадаги барча ҳуқуқлар бюджет маблағларини олувчиларга тегишли. Ҳазначалик фақат бюджет маблағларини олувчиларнинг буюртмасига кўра тўловларни амалга оширувчи орган ҳамда назоратни таъминловчи тизимдир.

Ҳазначиликни ташкил қилиш лойиҳаси ва пул маблағларини бошқариш тўғрисидаги низомларга кўра, барча бюджет ташкилотлари банклардаги бюджет маблағларини ва бюджетдан ташқари тушган даромадларини юритувчи барча ҳисоб рақамларини ёпиши лозим. Ушбу ҳисоб рақамлари ўрнига Марказий банкда Ягона Ҳазна Ҳисобварағи (ЯҲҲ) очилади ва унга барча маблағлар давлат бюджети маблағларини олувчилар буюртмасига кўра ўтказилади ва шу ҳисобварақадан турли тўловлар амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунчилиги бюджет ташкилотларига уларга бириктирилган давлат мулкидан фойдаланиш ҳамда пуллик хизматлар кўрсатишдан даромад олиш, шунингдек, ушбу маблағларни ўз ихтиёрига кўра мустақил сарфлаш ҳуқуқини беради. Бунда фақат битта талаб қўйилади барча тўловлар ЯҲҲ орқали амалга оширилиши керак. Олинган даромаднинг амалдаги қонунчиликка мувофиқ тақсимланиши кўзда тутилади. Ҳазначилик эса сметаларнинг тўғри тузилганлиги ва тўлдирилганлигини, шунингдек бюджет тавсифлари моддаларига риоя қилинишини текшириш орқали мазкур маблағларнинг мақсадга мувофиқ сарфланишини назорат қилиши мумкин.

2. Ҳазначилик фаолиятининг функциялари ва вазифалари.

Маълумки, бюджет жараёнининг асосий босқичларидан бири давлатнинг молиявий назорати ҳисобланади. Бюджетни иқтисодиётнинг турли тармоқлар билан кўпқиррали алоқаларни бюджет кўрсаткичларининг аниқ адресли характери ифодалайди ва иқтисодиётнинг турли тармоқларида тўғри ишлатилишини назорат қилишга асос яратади. Бюджетни даромадлари ва харажатларининг кўрсаткичлари тизими орқали назорат қилинади.

Бугунги кунда молия, бюджет, солиқ интизомига етарли даражада риоя қилинмаётганлиги ва бюджет маблағларини мақсадсиз ишлатилишида кўпсонли ҳолатларнинг мавжудлиги барча мамлакатларда давлат назоратини кучайтиришни зарурлигини кўрсатмоқда. Иқтисодиётни ривожланган ҳеч бир мамлакат йўқки, молия соҳасида давлатнинг назорат органлари мавжуд бўлмасин.

Жаҳон тажрибалари шуни кўрсатади, қонунийлик, объективлик, эркинлик ва мустақиллик молиявий назоратнинг тамойиллари ҳисобланади. Молиявий назорат институти давлатнинг назорат органларининг умумий тузилишини ўзида мужассамлаштиради ва молиявий механизмнинг асосий элементи сифатида намоён бўлади. Молиявий назоратнинг моҳияти унинг бажарадиган вазифалари ва функцияларида кўринади.

Давлатнинг молиявий назоратнинг вазифалари қуйидагилардан иборат:

- Бюджетни тўғри тузишни ва ижро қилишни таъминлаш;
- Бюджет ва бюджетдан ташқари фондларнинг маблағларни мақсадсиз ва самарали ишлатилишини текшириш;
- Бюджет ва солиқ интизомига риоя қилишни яхшилаш;
- Бюджетлараро муносабатлар механизмнинг реализациясини назорат қилиш;
- Банкларда ва бошқа кредит ташкилотларида бюджет ва бюджетдан ташқари фондларнинг маблағларини айланабини текшириш;
- Минтақаларни молиявий қўллаб-қувватлашда мақсадли бюджет жамғармаларнинг шаклланишини ва тақсимотини назорат қилишдан иборат.

Давлатнинг молиявий назоратининг функцияларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- Давлат бюджет маблағларини харажат қилинишини назорат қилиш;
- Давлат мулкани хусусийлаштиришни, давлат ва хусусий мулкани самарали ишлатилишини молиявий назорат қилиш;
- Бюджетдан ташқари фондларнинг маблағларини ишлатилишини назорат қилиш;
- Банкларда ва бошқа кредит ташкилотларида бюджет ва бюджетдан ташқари фондларнинг маблағларини айланишини назорат қилиш;
- Солиққа тортишда имтиёзларни ишлатилишини қонунийлигини назорат қилиш;
- Давлат бюджетидан ажратиладиган субвенция, дотация, ссуда ва бошқаларни берилишини назорат қилиш.

Республикамизда даромадларнинг етишмаслиги ва ўз вақтида тушмаслигини эътиборга олган ҳолда, мавжуд бюджет маблағларидан оқилона ва самарали фойдаланиш мақсадида ғазначилик тизимига ўтиш, бунда молиялаштириш ва касса харажатларини амалга ошириш жараёнларини бирлаштириш натижасида бюджет маблағларини бюджет ташкилотларининг банкдаги ҳисобрақамида қолдиқ сифатида қолишини бартараф этиш мумкин.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, бугунги кунда дастурларни молиявий таъминлаш ва давлат маблағлари фойдаланилиши устидан назорат ўрнатиш ишида ғазначиликсиз муваффақиятга эришиб бўлмайди. Ғазначиликни жорий этиш давлат маблағларини бошқариш тизимининг самарадорлигини оширишга кўмаклашади. Ғазначилик органларининг асосий вазифаларидан бири бюджет маблағларини мақсадли ва самарали ишлатилишини назорат қилиш ҳисобланади.

Ўзбекистонда яратилаётган маруазлаштирилган ғазначилик тизими ғазначиликнинг ягона ҳисобрақамида маблағларни марказлаштиришни, шунингдек, бюджет ижросининг назоратини ва ҳисоб-китобини кўзда тутди.

Ривожланган мамлакатлардаги амалда ишлаётган ғазначиликнинг ягона ҳисобрақами концепциялардан ва кассадаги нақд пул оқимларини ва пулли операцияларни бошқаришнинг ушбу вариант Ўзбекистонга мос келади: бунда

фаол ғазначиликнинг ягона ҳисобрақами фаолият кўрсатади ва марказлаштирилган бухгалтерия назорати амалга оширилади.

Барча бюджет маблағлари ғазначиликнинг ягона ҳисобрақамида тўланади, тўловни амалга ошириш учун сўровнома ва уни тасдиқлайдиган ҳужжатлар ғазначиликка йўналтирилади, ғазначилик назорат қилади, тўловларни режалаштиради ва тўловни амалга оширади.

Хорижий мамлакатлар тажрибалари кўрсатадики, ғазначиликнинг асосий вазифалари бир-бирга ўхшайди:

1. Давлат бюджетининг кассали ижросини амалга ошириш.
2. Давлатнинг молиявий активларини бошқариш.
3. Давлат қарзларини бошқариш.
4. Давлатнинг молиявий ресурсларини ҳисоб-китобини юритиш, йиғиш, ишлаш, таҳлил қилиш тизимини фаолият кўрсатишини таъминлаш.
5. Давлат молиясининг ҳолати тўғрисида доимий равишда ҳисоботларни тайёрлаш ва тақдим қилиш.
6. Молиявий назоратнинг қоидаларини ва механизмларини ишлаб чиқиш ва амалиётга киритиш.
7. Давлат молияси тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мувофиқ Молия вазирлигига берилган ҳуқуқ доирасида бюджет ташкилотларини молиявий фаолиятини назоратини амалга ошириш.

Ғазначилик ўзига юклатилган вазифаларга мувофиқ қуйидаги функцияларни бажаради:

1. Миллий ва чет эл валютасидаги давлатнинг молиявий ресурсларини тўплаш, давлат бюджети тушумлари ва харажатлари ҳажмининг қисқа муддатли прогнозларини ишлаб чиқади.
2. Сертификат бериш асосида республика ва маҳаллий бюджет маблағларини, шунингдек, давлатнинг мақсадли жамғармалари маблағларини сарфланишни амалга оширади.
3. Давлатнинг пул оқимлари кириш, чиқиш ва қолдиғини бошқариш, ғазначиликни ягона ҳисобрақамидаги маблағларни самарали ишлатишни амалга оширади.

4. Давлат бюджети буйича Ғазначиликнинг йиллик ва ойлик ҳисоботини тайёрлайди ва нашр қилади, Ғазначиликнинг меъёрий ҳужжатларини тасдиқлайди ва уни ижрочиларга етказди.

5. Молия Вазирлигининг топшириғига биноан давлат ичкаридан ҳам, ташқаридан ҳам қисқа ва узоқ муддатли маблағларни жалб этади.

6, Давлат бюджети депорменти ва Молия вазирлигининг бошқа бўлинмалари билан биргаликда "Бюджет тизими тўғрисида"ги қонун ижросини назорат қилади, бюджет таснифга мувофиқ ғазначилик ҳисобрақамларини очади.

Ўзбекистон Республикасининг "Давлат бюджетининг ғазна ижроси тўғрисида"ги Қонунида кўрсатилишича, Ғазначилик ўз зиммасига юклатилган вазифаларни давлат бошқарувининг бошқа органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки, тижорат банклари, бошқа ташкилотлар билан ўзаро ҳамкорликда бажаради. Мазкур органлар ва ташкилотлар Давлат бюджетининг касса ижросини амалга оширишда, унинг маблағларини бошқаришда, Давлат бюджети маблағларининг тушуми ва сарфи устидан назорат амалга оширишда Ғазначиликка кўмаклашишлари шарт.

Давлат бюджетининг ижроси тўғрисида ҳисобот Ғазначилик томонидан Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигига тақдим этилади. Давлат бюджети ғазна ижросининг бухгалтерия ҳисоби Ғазначилик томонидан, шунингдек, давлат солиқ ва божхона хизмати органлари, бюджет ташкилотлари ҳамда давлат мақсадли жамғармаларини тақсимловчи органлар томонидан Давлат бюджети ғазна ижросининг бухгалтерия ҳисоби ҳисобрақамларининг ягона режаси Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан ишлаб чиқилади ва тасдиқланади.

Ғазначилик юридик ва жисмоний шахсларга улар томонидан ортиқча тўланган солиқлар, йиғимлар ва бошқа мажбурий тўловлар суммалари, қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ягона ғазна ҳисобрақамидан ёки Ғазначиликнинг бошқа банк ҳисобрақамларидан қайтарилишини амалга оширади.

Ғазначилик юридик шахс мақомига эга бўлган Молия Вазирлигига бўйсунадиган давлат органи ҳисобланади. Ғазначиликнинг Қорақолпоғистон Республикаси Ғазначилик Бошқармаси, Тошкент шаҳар ва вилоятлар Бошқармаси, шаҳар ва туманлар Ғазначилик бўлимлари каби ҳудудий органилари фаолият бошлайди. Ғазначиликка Ўзбекистон республикаси Молия вазири ўринбосари, Ўзбекистон республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тайинланган Давлат Ғазначиси раҳбарлик қилади. Ғазначиликнинг ҳудудий органилари ҳуқуқий шахс мақамига эга эмас. Ўзбекистон республикаси Молия Вазирлигининг бўйруғига мувофиқ Ғазначиликнинг ҳудудий органилари тузилди ва тугатилади. Ғазначилик органиларининг харажатларини молиялаштириш республика бюджетидан амалга оширилади.

Ўзбекистон республикасининг "Давлат бюджетининг ғазна ижроси тўғрисида"ги Қонунига мувофиқ солиқли ва солиқсиз давлат тушумларини тўплаш, сақлаш ва давлат харажатларини амалга ошириш учун Ғазначилик томонидан Ғазначиликнинг ягона ҳисобрақами очилади. "Ягона ғазна ҳисобрақами Ғазначилик томонидан бошқариладиган махсус банк ҳисобрақами бўлиб, бу ҳисобрақамда Давлат бюджети маблағлари ҳамда бюджет ташкилотларининг бюджетдан ташқари маблағлари киритилади. ягона ғазна ҳисобрақамидан Давлат бюджетида маблағлари назарда тутилган юридик ва жисмоний шахсларнинг харажатлари тўланади, шунингдек, давлат мақсадли жамғармаларининг харажатлари амалга оширилади"².

Ғазначилик алоҳида операцияларни, шунингдек давлатнинг мақсадли фондларининг маблағлари билан операцияларни амалга ошириш учун ғазначиликнинг ягона ҳисобрақами доирасида суб счётларини очиш ҳуқуқига эга. Бу суб счётлардаги қолдиқлар ғазначиликнинг ягона ҳисобрақами қолдиғининг ажралмас қисми ҳисобланади.

Ғазначилик Ўзбекистон Республикасининг "Давлат бюджетининг ғазна ижроси тўғрисида"ги Қонунига белгиланган, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги томонидан берилган ваколатлар доирасида

² Ўзбекистон Республикасининг "Давлат бюджетининг ғазна ижроси тўғрисида"ги Қонуни. 9-модда.// Халқ сўзи. 2004. 29октябр.

ғазначиликнинг ягона ҳисобрақами ва унинг суб счётларини бошқаришни амалга оширади. Ғазначиликнинг ваколат берилган лавозимдаги шахсларидан бошқа ҳеч бир ҳуқуқий шахс ёки жисмоний шахс ғазначиликнинг ягона ҳисобрақами маблағларидан пул ўтказиш учун банка тўлов топшириқномасини бериш ҳуқуқга эга эмас.

Ғазначиликнинг ягона ҳисобрақами Ўзбекистон Республикасининг Марказий Банкада очилади. Ўзбекистон Республикасининг Марказий Банкнинг ҳудудий бошқармаларида ғазначиликнинг ягона ҳисобрақамининг суб счётлари очилади. Республика минтақаларида давлат харажатларини ўз вақтида молиялаштиришни таъминлаш мақсадида Ғазначиликнинг опшириғи билан марказий Банк томонидан бутун иш куни мобайнида суб счётларидан пул маблағларини ўтказиш ташкил этилади. Маблағлар ўтказиш ва давлатнинг пул маблағларини харажат қилиш учун фақат Молия Вазирлиги рухсати билан банк счётларини очиш мумкин. Бу ҳуқуқини Давлат Ғазначисига Молия Вазирлигининг буйруғи билан юклатилган.

Ўзбекистон Республикасининг Марказий Банки ва Ғазначилик ўртасидаги ўзаро муносабатларга тааллуқли масалалар улар ўртасида тузилган шартнома асосида тартибга солинади. Ғазначилик йилда камида бир марта ушбу шартномаларни таҳлилини ўтказиши шарт, агар Ғазначилик фикри бўйича шартномаларни кўриб чиқиш талаб этилса, иккала томон талабларини қондириш мақсадида шартномаларни қайта тузиш тадбирлари кўрилади.

Давлат бюджетини кассали ижросини амалга ошириш жараёнида тижорат банклари била ҳам шартнома тузади. Бу банкларнинг рўйхати Ўзбекистон Республикасининг Марказий Банки тавсиядан кейин аниқланади. Ўзбекистон Республикасининг марказий Банк ва тижорат банклари Ғазначилик талаби билан қуйидаги маълумотларни беришга мажбур:

- бюджет ташкилотларининг банкда очилган шахсий счётлар, унда маблағлар айланиш ва қолдиғи тўғрисида маълумот;
- Ғазначилик сўраган аниқ бюджет ташкилотининг ёки унинг тавсияси билан очилган банк ҳисобрақамидаги маблағлари тўғрисида маълумот.

Ғазначилик фаолият кўрсатаётган хориж мамлакатларида ғазначиликнинг меъёрий ҳужжатиға мувофиқ, давлат маблағларининг миллий валютада ва чет эл валютасида тушган барча тушумларни, солиқли ва солиқсиз тушумларни, давлатнинг мақсадли фондларига тушган тушумларни, бюджет ташкилотлари даромадларини, жорий ва жорий бўлмаган даромадларини, махсус мақсадға қаратилган фондларға ҳомийлардан тушган маблағларни, грантларни қўшганда ва бошқа турдаги давлатнинг даромадлари тўлиқ ва тўғридан-тўғри ғазначиликнинг ягона ҳисобрақамиға ўтказилади.

Бюджет тизими тўғрисидаги қонунға, шунингдек, турли даражадаги давлат бошқаруви ўртасида тушумларни тақсимотини тартибға соладиган бошқа қонунларға мувофиқ, Ғазначилик тушумларини турли даражадаги бюджетлар ўртасида тақсимлаш учун жавобгарлик ҳисобланади. Ғазначилик белгиланган бюджет таснифига мувофиқ, барча давлат тушумларини алоҳида ва аниқ рўйхатини амалға оширади, қонун асосида ғазначиликнинг ягона ҳисобрақамидан барча тўловларни амалға оширишға Ғазначилик жавобгар ҳисобланади.

3. Ғазначилик фаолиятининг меъёрий–ҳуқуқий асослари.

Мамлакатимизда ғазначилик тизимини ташкил этилиши ва ривожланиши хусусиятлари бевосита бу жараёнларнинг меъёрий ва ҳуқуқий жиҳатдан таъминланган бўлишлигини талаб қилади. Мамлакатимизда бюджет тизими ва сиёсатининг ривожланиши жараёнида ғазначиликнинг ривожлантириш билан боғлиқ ҳуқуқий база яратилди. Бу ҳуқуқий базанинг асосини ташкил этувчи асосий ҳужжат сифатида 2004 йил 26 августда қабул қилинган «Давлат бюджетининг ғазна ижроси тўғрисида»ги Қонун хизмат қилади³.

Ушбу қонуннинг мақсади Ўзбекистон Республикаси давлат бюджетининг (шу жумладан давлат мақсадли жамғармаларининг) ва бюджет ташкилотларининг бюджетдан ташқари маблағларининг ғазна ижроси соҳасидаги муносабатларни тартибға солишдан иборат.

³ Ўзбекистон Республикаси молиявий қонунлари тўплами. Т.: Адолат 2005 йил.

Давлат бюджетининг ғазна ижроси тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ушбу қонун ҳамда бошқа қонун ҳужжатларидан иборатдир. Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджетининг ғазна ижроси тўғрисидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади.

Давлат бюджети ғазна ижросининг асосий принциплари кассанинг ягоналиги ҳамда бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботини ташкил этишнинг ягоналигидан иборат. Давлат бюджетининг ғазна ижроси давлат бюджетининг барча даромадларини ягона ғазна ҳисобварағига киритишдан, шунингдек давлат бюджетининг харажатларини шу ҳисобварақдан тўлашдан иборат бўлади.

Давлат бюджетининг ғазна ижроси молия йили мобайнида ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланадиган қўшимча вақт даврида амалга оширилади. Давлат бюджетининг ғазна ижроси қонун ҳужжатларида белгилаб қўйиладиган махсус ваколатли молия органи ҳамда унинг Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, туманлар, шаҳарлардаги ҳудудий бўлинмалари томонидан амалга оширилади. Ҳазначиликнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

1. Давлат бюджетининг касса ижроси;
2. Давлат бюджети маблағларининг тушуми ва сарфи устидан назоратни амалга ошириш;
3. Давлат бюджети маблағларини бошқариш;
4. Давлат бюджетда маблағлар назарда тутилган юридик ёки жисмоний шахслар номидан ва уларнинг топшириғига биноан тўловларни амалга ошириш;
5. бюджет ташкилотларининг товарлар етказиб бериш (ишлар бажариш, хизматлар кўрсатиш) учун тузадиган шартномаларини, шунингдек буюртмачиларнинг Давлат бюджети маблағлари ҳисобидан капитал қурилиш учун тузадиган шартномаларини рўйхатга олиш;
6. Давлат бюджети ғазна ижросининг бухгалтерия ҳисобини юритиш;

7. Давлат бюджети ижросининг қандай бораётганлиги тўғрисидаги ахборотларни йиғиш, қайта ишлаш ва таҳлил қилиш;

8. Ўзбекистон Республикаси давлат ички ва ташқи қарзларига хизмат кўрсатиш, Ўзбекистон Республикаси кафолатларини бажариш.

Ҳазначилик ўз зиммасига юклатилган вазифаларни давлат бошқарувининг бошқа органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки, тижорат банклари, бошқа ташкилотлар билан ўзаро ҳамкорликда бажаради. Мазкур органлар ва ташкилотлар Давлат бюджетининг касса ижросини амалга оширишда, унинг маблағларини бошқаришда, Давлат бюджети маблағларининг тушуми ва сарфи устидан назоратни амалга оширишда ҳазначиликка кўмаклашишлари лозим.

Ҳазначилик билан давлат солиқ, божхона хизмати органлари, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки, тижорат банклари, давлат мақсадли жамғармаларини тақсимловчи органлар, Давлат бюджетда маблағлар назарда тутилган юридик шахслар, шунингдек бюджет жараёнининг бошқа иштирокчилари Давлат бюджетининг ғазна ижроси соҳасидаги маълумотларни қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда алмашиб турадилар. Давлат мақсадли жамғармаларини тақсимловчи органлар, Давлат бюджетда маблағлар назарда тутилган юридик шахслар, шунингдек бюджет жараёнининг бошқа иштирокчилари ҳазначиликка тақдим этиладиган маълумотларнинг тўғрилиги ва асослилиги учун жавобгар бўладилар.

Ягона ғазна ҳисобварағи ҳазначилик томонидан бошқариладиган махсус банк ҳисобварағи бўлиб, бу ҳисобвараққа давлат бюджети маблағлари ҳамда бюджет ташкилотларининг бюджетдан ташқари маблағлари киритилади. Ягона ғазна ҳисобварағидан давлат бюджетда маблағлар назарда тутилган юридик ва жисмоний шахсларнинг харажатлари тўланади, шунингдек давлат мақсадли жамғармаларининг харажатлари амалга оширилади. Ягона ғазна ҳисобварағи белгиланган тартибда Ўзбекистон Республикаси Марказий банкида ҳазначилик томонидан очилади. Ҳазначилик Ўзбекистон Республикаси Марказий банкида ва ўзга банкларда бошқа банк ҳисобварақлари очиш

хуқуқига эга. Ҳазначиликнинг банк ҳисобварақларидан маблағларнинг сўзсиз тартибда ҳисобдан чиқарилишига йўл қўйилмайди.

Давлат бюджетига тўланадиган солиқлар, йиғимлар ва бошқа мажбурий тўловлар ягона ғазна ҳисобварағига киритилиб, улар тегишинча республика бюджети, Қорақалпоғистон Республикаси бюджети, маҳаллий бюджетлар, давлат мақсадли жамғармалари даромадларида акс эттирилади. Бюджет ташкилотларининг бюджетдан ташқари маблағлари ягона ғазна ҳисобварағига киритилиб, улар мазкур ташкилотларнинг даромадларида акс эттирилади. Давлат бюджетига чет эл валютасида тўланадиган солиқлар, йиғимлар ва бошқа мажбурий тўловлар, шунингдек бюджет ташкилотларининг чет эл валютасида тушадиган бюджетдан ташқари маблағлари ғазначиликнинг банкдаги валюта ҳисобварақларига киритилади. Ҳазначилик юридик ва жисмоний шахсларга улар томонидан ортиқча тўланган солиқлар, йиғимлар ва бошқа мажбурий тўловлар суммалари қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ягона ғазна ҳисобварағидан ёки ғазначиликнинг бошқа банк ҳисобварақларидан қайтарилишини амалга оширади.

Давлат бюджетининг харажатлари ягона ғазна ҳисобварағи ёки ғазначиликнинг бошқа банк ҳисобварақларидан белгиланган муддатларда ва тегишинча республика бюджети, қорақалпоғистон Республикаси бюджети, маҳаллий бюджет, давлат мақсадли жамғармалари маблағларининг ҳамда бюджет ташкилотларининг бюджетдан ташқари маблағларининг қолдиқлари доирасида амалга оширилади.

Маблағларни суднинг қарорига биноан ўтказиш, дотациялар ва ссудаларни ўтказиш ягона ғазна ҳисобварағидан ёки ғазначиликнинг бошқа банк ҳисобварақларидан Давлат бюджетига маблағлар назарда тутилган юридик ва жисмоний шахсларнинг банк ҳисобварақларига ғазначилик томонидан ўтказилади.

Ҳазначилик ягона ғазна ҳисобварағидаги ва ғазначиликнинг бошқа банк ҳисобварақларидаги давлат бюджети маблағларини уларни давлат бюджетининг харажатларини белгиланган муддатларда амалга ошириш учун йўналтириш, шунингдек давлат бюджети бўш маблағларини банк депозитлари

ва бошқа активларга вақтинча жойлаштириш ҳамда улар ҳисобидан республика бюджетига, қорақалпоғистон Республикаси бюджетига, маҳаллий бюджетга, шунингдек давлат мақсадли жамғармаларига бюджет ссудалари бериш йўли билан бошқариб боради⁴.

Давлат бюджети ғазна ижросининг бухгалтерия ҳисоби ғазначилик томонидан, шунингдек давлат солиқ ва божхона хизмати органлари, бюджет ташкилотлари ҳамда давлат мақсадли жамғармаларини тақсимловчи органлар томонидан Давлат бюджети ғазна ижросининг бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақларининг ягона режаси ва бюджет таснифи асосида ташкил этилади ҳамда амалга оширилади. Давлат бюджети ғазна ижросининг бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақларининг ягона режаси Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан ишлаб чиқилади ва тасдиқланади.

Давлат бюджетининг ижроси тўғрисидаги ҳисобот ғазначилик томонидан Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигига тақдим этилади. Қорақалпоғистон Республикаси бюджетига ва маҳаллий бюджетларнинг ижроси тўғрисидаги ҳисоботлар ғазначилик томонидан Қорақалпоғистон Республикаси Молия вазирлигига, вилоятлар, Тошкент шаҳар, туманлар, шаҳарлар молия органларига тақдим этилади.

Давлат бюджетининг ғазна ижроси соҳасидаги низолар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ҳал қилинади. Давлат бюджетининг ғазна ижроси тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганликда айбдор шахслар белгиланган тартибда жавобгар бўладилар.

Давлат бюджети ижроси, шу жумладан Давлат харидларини амалга ошириш жараёни устидан назоратни такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 28 февралдаги "Давлат бюджетининг ғазна ижроси тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида" ги қарорига асосан махсус молия органи - Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги Ғазначилиги ташкил этилди.

⁴ Абруев У. Ўзбекистонда давлат бюджети ғазна ижросининг асосий мақсадлари ва ўзига хослиги. Солиқ солиш ва бухгалтерия ҳисоби журнали, 2008 йил 8 сон, 28-29 бетлар.

Бунда, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги Фазначилигининг ҳаракатлари биринчи навбатда бюджет ташкилотларининг бюджет ва шартномавий интизом даражасини оширишга йўналтирилган.

Илгари бюджет ташкилотлари раҳбарлари шартномаларни тузганда, бор имкониятларни ва маблағларнинг қайси мақсадларга ажратилганлигини ҳисобга олмасдан, фақат "бор заруратдан" келиб чиқиш ҳоллари учрар эди. Бюджет ташкилотларининг айрим мансабдор шахслари томонидан олинаётган мажбуриятларни ва уларга ажратилган маблағларни бир-бирига тўғри келмаганлиги оқибати ҳисобга олмаганлиги натижасида, бир томондан, асосланмаган кредитор қарздорлик вужудга келган ва иккинчи томондан эса, бюджет ташкилотларининг тулашга қодирлигига нисбатан ишонч йўқотилган.

Хулоса

Умуман олганда, ғазначилик органларининг шаклланиши ва ривожланиши тез кечадиган жараён эмас. Чунончи, янги тизимнинг тарафдорларидан ташқари, муҳолифчилари ҳам йўқ эмас. Бундан ташқари, молия органларининг бюджет тушумларини бошқариш бўйича ваколатларини белгилаб берадиган янги тузилмасини яратиш борасида жуда катта ишлар олиб бориш зарур, бу эса қатор бошқарув ташкилотлари ва тузилмалари манфаатларига таъсир қилади, булар қуйидагилардир:

- давлат бюджети маблағларининг асосий олувчилари бўлмиш вазирликлар ва идоралар бюджет маблағлари ҳисобварақлари орқали пул оқимларини бошқариш имкониятидан маҳрум бўладилар, улар фақат идоравий тармоқ бўйича давлат бюджети лимитларини тақсимлаш ҳуқуқини сақлаб қоладилар;
- тижорат банклари ҳисобварақларига давлат бюджети маблағларининг келиб тушиши тўхтади.

Шу муносабат билан айтиш мумкинки, ғазначилик органлари, давлат бюджетининг касса ижросини амалга оширар экан, ушбу жараённинг барча иштирокчилари ҳаракатларини назорат остига олади.

Бюджет ижросининг ғазначилик тизимини жорий этиш бўйича вазифаларнинг амалга оширилиши деярли барча давлатларда қабул қилинган тизимни шакллантиришни назарда тутувчи ислохотларга йўналтирилганлиги билан бирга, биринчи галда ниҳоятда юксак иқтисодий ва ижтимоий самара олишни ҳам кўзлайди, Барча даражадаги бюджетларнинг ғазначилик ижросига хос хусусият шундан иборатки, у давлат бюджетини ижро этиш жараёнига унинг иштирокчиларининг салбий таъсирини истисно этади.

Бюджет ижроси ғазна тизимининг тўлиқ жорий этилиши давлат бюджети харажатларининг Ягона Ғазна ҳисобварағидан амалга оширилишини тақозо этади. Шу тариқа жойлардаги Ягона Ғазна Ҳисобварақларга зарурат қолмайди.